

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Проаналізовано межі та обмеження цивільних прав. Приділено увагу тлумаченню цих категорій, їх змісту в умовах сучасного розвитку цивільного права України. Проаналізовано вплив механізму правового регулювання та його дію щодо обмежень майнових прав фізичних осіб. Наголошено, що обмеження майнових прав фізичних осіб виявляються в тих суб'єктивних цивільних правах, які здійснюються в існуючих межах, однак з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання.

МИЧУРИН Е. А. ПРЕДЕЛЫ И ОГРАНИЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

Проанализированы пределы и ограничения гражданских прав. Уделено внимание толкованию этих категорий, их содержания в условиях современного развития гражданского права Украины. Проанализировано влияние механизма правового регулирования и его действие относительно ограничений имущественных прав физических лиц. Подчеркнуто, что ограничения имущественных прав физических лиц проявляются в тех субъективных гражданских правах, которые осуществляются в существующих пределах, однако с учетом особенностей правоотношения происходит дополнительное усложнение их осуществления благодаря действию механизма правового регулирования.

MICHURIN Y. LIMITS AND RESTRICTIONS OF CIVIL RIGHTS

Limits and restrictions of civil rights are analyzed. Attention is paid to interpretation of these categories, their content in the conditions of Ukrainian modern civil law development. Influence of legal regulation mechanism and its action concerning restrictions of property rights of physical persons is analyzed. It is underlined that restrictions of property rights of physical persons are shown in those subjective civil rights which are carried out in existing limits, however taking into consideration peculiarities of legal relations there is an additional complication of their realization due to the action of legal regulation mechanism.

Щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав завжди існували неоднозначні наукові позиції, оскільки ця проблема посідає одне з центральних місць у дослідженнях цивілістичної тематики, адже вона стосується головного – міри свободи суб'єкта цивільних правовідносин при безпосередньому набутті ним майна, виконанні зобов'язань тощо. Визначення цієї міри свободи особи в цивільних відносинах великою мірою залежить від встановлених у законі чи визначених ним меж та обмежень цивільних прав. При цьому актуальність проблеми, що порушується, стосується не лише різних поглядів окремих вчених на здійснення цивільних прав та їх межі й обмеження. У сучасних умовах розвитку цивільного права особі надається доволі багато розсуду. Втім, це не означає можливості особі діяти як завгодно, без жодних обмежень. Останні встановлюються на користь інших учасників цивільних відносин (наприклад сусідів власника

нерухомого майна) чи на загальну суспільну користь. Отже, дослідження вказаного питання є надзвичайно актуальним через його важливість для кожного з учасників цивільних відносин, необхідність вироблення єдиних та виважених критеріїв обмежень у здійсненні цивільних прав.

На проблему здійснення суб'єктивних цивільних прав з урахуванням їх обмежень звертають увагу досить багато вчених. Так, В. А. Тархов вказував, що для здійснення цивільних прав потрібні певні умови, до яких належать як юридичні гарантії здійснення цих прав, так і дотримання особами визначених законом приписів [1, с. 116]. Таким чином учений підкреслив, що здійснення цивільних прав нерозривно пов'язано з додержанням особою закону, а отже, вільний розсуд особи є обмеженим. В. Ф. Яковлев вказував на необхідність забезпечення інтересів не лише суспільства, але й окремих осіб, що зумовлює вста-

новлення меж диспозитивності в цивільному праві [2, с. 90], таким чином наголосивши на необхідності визначення певних меж та обмежень для забезпечення інтересів суспільства і окремих осіб.

Утім, існуючі праці не надають однозначної та остаточної відповіді на питання щодо міри обмежень цивільних прав, співвідношення меж та обмежень. Немає чіткої відповіді на те, чим межі здійснення цивільних прав відрізняються від обмежень.

Отже, необхідно визначити межі та обмеження у здійсненні суб'єктивних цивільних прав як окремі категорії. Для досягнення цієї мети варто вирішити такі наукові завдання: здійснити аналіз існуючих позицій і підходів до здійснення цивільних прав та їх меж і обмежень; виявити загальні тенденції, що ведуть до встановлення меж та обмежень цивільних прав у сучасному праві.

Обмеження щодо здійснення цивільних прав нерідко встановлюються у законодавстві шляхом визначення в ньому певних умов, які необхідні для того, щоб здійснити це право. Чим більше таких умов, тим більше особі треба витратити зусиль для здійснення свого суб'єктивного права відповідно до законодавства.

Умови здійснення суб'єктивних цивільних прав є результатом застосування певних засобів, що дозволяють впливати на суб'єктивне цивільне право залежно від особливостей правовідносин чи властивостей майна. Особливості здійснення суб'єктивного цивільного права прямо залежать від специфіки правовідносин – абсолютні вони чи відносні. Утім, у сучасних умовах окремі абсолютні права будуються не лише на поведінці уповноваженої особи, але й включають поведінку зобов'язаної. Так, у разі встановлення сервітуту власник зобов'язаний враховувати права сервітуарія і не може перешкоджати їх здійсненню.

Межі здійснення цивільних прав визначають правомірну поведінку особи та міру захисту цивільних прав, оскільки дії особи в межах цивільних прав є юридично захищеними, а дії, вчинені поза межами права, юридичному захисту не підлягають.

Межі здійснення цивільних прав встановлюють загальні орієнтири для особи, яка, здійснюючи свої права, не повинна завдавати шкоди іншим особам та довіллю їй мусить здійснювати свої права в межах закону. З ура-

хуванням цих меж встановлюються обмеження окремих прав, що ускладнюють їх здійснення. Так, Т. А. Мечетіна пише, що межі права є більш загальним поняттям порівняно з обмеженнями права і саме всередині них можуть встановлюватися різного роду обмеження права [3, с. 38]. Так, існують обмеження власника квартири, що не дозволяють йому вносити зміни, які можуть призвести до порушення прав власників інших квартир у багатоквартирному житловому будинку (ч. 2 ст. 383 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). Ці обмеження встановлені з урахуванням меж здійснення цивільних прав, визначених у ч. 2 ст. 13 ЦК України («при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які б могли порушити права інших осіб»), але враховують специфіку відносин власності на квартиру та ускладнюють здійснення цивільних прав у визначених ст. 383 ЦК України випадках.

А. А. Соколова аргументує відмінність понять «межі» та «обмеження» щодо права муніципальної власності. Її позиція полягає в тому, що межі, до яких може доходити вільне волевиявлення власника, – це встановлена й гарантована законом міра зовнішньої свободи муніципальних утворень для виконання своїх повноважень у процесі здійснення ними суб'єктивного права власності. Обмеження права муніципальної власності являють собою передбачені законом правила, що примушують муніципальні утворення утримуватися від певних дій, механізми, що встановлюють перешкоди для незаконних дій невластивих відносно муніципального майна з метою захисту прав та інтересів населення [4, с. 9]. Якщо порівняти поняття обмежень та меж, сформульованих А. А. Соколовою, то можна побачити, що фактично йдеться про таке: для того щоб особа могла утримуватися в межах здійснення цивільних прав, вона в ряді випадків піддається певним обмеженням, зокрема вимушена додержуватися визначених законом правил, що встановлюють перешкоди для вчинення нею незаконних дій.

Первісними є межі, які стосуються всіх прав взагалі. Законодавець у загальних нормах закону визначив межі здійснення цивільних прав, зокрема, назвав такими неможливість учиняти дії з наміром завдання шкоди іншій особі. Отже, загальні заборони, яких

слід додержуватись особі при здійсненні нею суб'єктивного цивільного права, визначаються в законі як межі цивільних прав. Вони визначають міру правомірної поведінки особи, яка при здійсненні своїх повноважень утримується від дій, що заборонені законом, здійснює покладені на неї цивільні обов'язки чи діє на свій розсуд. Обмеження впливають на можливість здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав через правове регулювання й ускладнюють можливість їх здійснення в суспільних інтересах чи заради прав інших осіб. Таке бачення обмежень зустрічається у вітчизняній цивілістиці, наприклад, у М. О. Стефанчука. Він пропонує під обмеженням здійснення суб'єктивного права розуміти звуження поняття здійснення суб'єктивного права, яке пов'язане із розширенням його змісту, що здійснюється за рахунок введення *обмежувальних ознак, які належать не всім предметам обсягу* (курсив наш – Є. М.) поняття свободи, але сумісних із цим поняттям [5, с. 56]. Із цим поняттям, незважаючи на складність його сприйняття за формою, слід в цілому погодитись за змістом, адже йдеться про те, що обмежується не будь-яке право, а окреме право за рахунок «обмежувальних ознак», або, інакше кажучи, обмежуються не всі суб'єктивні права, а деякою мірою можливість здійснення окремих із них.

Таким чином, межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, що надані особі законом; обмеження є регулятивним засобом стримування особи, що ускладнює можливість здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав. Це підтверджує позиція С. С. Алексєєва, який зазначив, що власність включає в себе ідею межі й тому піддається всіляким обмеженням, які покладені на власника і його зв'язують. Держава може втручатися у справи власника, може обмежувати його і навіть позбавити його права [6, с. 371–372]. Отже, існує загальне розуміння поняття «межі» у здійсненні права власності та окремих обмежень, яким може піддаватися власник з боку держави.

На загальний та обов'язковий, притаманний будь-якому праву характер меж здійснення цивільних прав та окремих, факультативний характер обмежень вказує й інший учений. В. А. Сапун писала, що суб'єктивні права

визначають лише загальні межі поведінки особи. Одночасно щодо окремих прав діють заборони, юридичні обов'язки, інші охоронювальні засоби, які створюють юридичний механізм, що гарантує соціально-економічну свободу, яка не переходить у свавілля [7, с. 17]. Обмеження дійсно мають спеціальний характер, стосуються окремих прав, входять до механізму правового регулювання й стають на заваді свавіллю у тих чи інших урегульованих правових відносинах, коли відсутність таких обмежень здатна призвести до порушення прав інших осіб чи суспільних інтересів. Межі цивільних прав визначають сферу дії обмежень суб'єктивних цивільних прав, оскільки навіть за відсутності обмежень окремих майнових прав межі цивільних прав існують, визначаючи на загальному рівні можливу поведінку особи.

Зміст категорій «межі здійснення цивільних прав» та «обмеження цивільних прав» полягає в наступному. Завдяки межам здійснення суб'єктивних цивільних прав, що є досить універсальними та стосуються всіх цивільних прав, особа може здійснювати своє право не як завгодно, а певною мірою. Встановлюючи межі, законодавець виходить із загального призначення цивільних прав, важливих суспільних цінностей, наприклад моральності, що відображено у ст. 13 ЦК України. Обмеження через правове регулювання ускладнюють здійснення окремих суб'єктивних прав.

Категорії «обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав» та «межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» є важливими, оскільки через них у законі встановлюється міра такої поведінки особи, яка не суперечить актам цивільного законодавства, визначаються можливості здійснення нею суб'єктивних цивільних прав. М. О. Стефанчук зазначає, що межі здійснення суб'єктивних прав дещо звужують наданий обсяг свободи уповноваженої особи [5, с. 99]. Особа при здійсненні суб'єктивного цивільного права має враховувати межі здійснення цивільних прав та обмеження, що впливають на її поведінку. Межі здійснення цивільних прав існують при правовому регулюванні завжди. Наразі межі здійснення цивільних прав визначаються формулою «дозволено все, що прямо не заборонено законом», і ці заборони, що мають найбільш загальний характер, конкретизуються у ст. 13 ЦК України, визначаючи межі для всіх

цивільних прав; особа при їх здійсненні зобов'язана враховувати ці вимоги.

Обмеження встановлюються щодо окремих суб'єктивних прав як засіб стримування особи при здійсненні нею цих прав через існування необхідності дотримання прав інших осіб (при праві переважної купівлі, сервітуті тощо) чи суспільних інтересів (збереження культурного надбання, історичної спадщини), виходячи з чого застосовуються механізми, завдяки дії яких здійснення особою права на її розсуд ускладнюється. Так, власник земельної ділянки при здійсненні права власності має утримуватись від порушення прав особи, на користь якої встановлено сервітут (ч. 2 ст. 319, ст. 404 ЦК України), власник пам'ятки історії та культури – від її руйнування (ст. 352 ЦК України). Можливості, які створюють суб'єктивне цивільне право, визначаються не лише межами, але й нормами, що вміщують заборони та приписи, які обмежують суб'єктивні цивільні права [8, с. 40]. Так, ст. 317 ЦК України встановлює можливість для власника володіти, корис-

туватися та розпоряджатися своїм майном. Встановлено межі, в яких особа вправі ці повноваження здійснювати, зокрема власник, згідно зі ст. 13 ЦК України, має додержуватися моральних засад суспільства. При здійсненні окремих прав щодо власника встановлені обмеження, які ускладнюють його можливість, наприклад, продати майно, яке є спільною сумісною власністю, без згоди іншого учасника спільної сумісної власності. При розпорядженні ж майном у загальному порядку згода інших осіб на продаж майна не потрібна, межі здійснення цивільних прав цього не передбачають.

Як загальний **висновок** із виявлених вище положень вкажемо, що обмеження майнових прав фізичних осіб виявляються в тих суб'єктивних цивільних правах, які здійснюються в існуючих межах, однак з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання.

Література

1. Тархов В. А. Осуществление гражданских прав / В. А. Тархов // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства / [редкол.: Байтин М. И. (отв. ред.), Зейдер Н. Б., Маландин И. Г., Манохин В. М., Рихтер Г. С., Цыпкин А. Л.]. – Саратов, 1962. – С. 112–125.
2. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В. Ф. Яковлев. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1972. – 212 с.
3. Мечетина Т. А. Ограничение права собственности: проблемы публичных и частных интересов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. А. Мечетина. – М., 2003. – 182 с.
4. Соколова А. А. Право муниципальной собственности и его ограничения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. А. Соколова. – М., 2003. – 208 с.
5. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – К., 2006. – 201 с.
6. Алексеев С. С. Собственность и социализм / С. С. Алексеев // Русская философия собственности VIII–XX вв. / [сост.: К. Юсупов, И. Савкин]. – СПб. : Ганза, 1993. – 548 с.
7. Сапун В. А. Деятельность по использованию правовых средств в реализации советского права / В. А. Сапун // Проблемы реализации права / [отв. ред. А. Ф. Черданцев]. – Свердловск, 1990. – С. 9–19.
8. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М. : Лекс-книга, 2002. – 160 с.

Надійшла до редколегії 18.08.2010